

KROATISTIČKA STANDARDOLOŠKA PROPITIVANJA

1. Uvod

Polazeći od terminološke kroatističke zbrke određivanja 17. stoljeća kao predstandardnoga ili prestandardizacijskoga razdoblja hrvatskoga jezika, u radu će se preispitati tri sporna pitanja na koja kroatistika ne daje jednoznačne odgovore: jesu li književni i standardni jezik sinonimni nazivi, kad počinje standardizacija hrvatskoga jezika i koja je dijalektna osnovica hrvatskoga standardnoga jezika. Uzeli smo 17. stoljeće da na njem raspravimo ta pitanja jer se ona upravo s tim stoljećem otvaraju i jer su odgovori na njih bitni za povijest hrvatskoga književnoga jezika i za ocjenu jezikoslovaca koji su djelovali u tom razdoblju. Bez razumijevanja 17. stoljeća ne mogu se razumjeti ni uloge pojedinih jezikoslovaca iz 17. stoljeća, primjerice Rafaela Levakovića i Bartola Kašića koji se toliko razlikuju i po jeziku i po pismu, iako su obojica djelovala pod okriljem Rima. Predložit će se drugačija periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika u kojoj 17. stoljeće čini jedno razdoblje.

Ovdje 17. stoljeće promatramo kao jedno razdoblje, kao stoljeće početka standardizacije hrvatskoga jezika i kao stoljeće početka hrvatskoga jezikoslovlja, te odstupamo od Brozovićeve periodizacije hrvatske književnojezične povijesti, a razloge ćemo navesti poslije.

Na prvi se pogled čini da je 17. stoljeće obilježeno prevelikom književnom i jezičnom raznolikošću u kojoj je vrlo teško pronaći zajedničke crte. U umjetnosti je dominantan barok, ali kad je riječ, primjerice, o književnosti, njezini se europski odsječci svrstavaju u barok samo po istodobnosti nastanka i po želji da im se dade nadnacionalni karakter i da odišu "duhom vremena" (Kravar 1988). No, kao što ni književnost toga vremena nije koherentna književnopovijesna cjelina, tako nije koherentna ni književnojezična slika 17. stoljeća. Dovoljno je usporediti samo Kašićeva, Levakoviće, Križanićeva i Vitezoviće shvaćanja književnoga jezika i njihov jezik pa da se vide velike razlike. Tako se potvrđuje tvrdnja da je moguć susret "raznovremenih" činjenica u jednoj kronološkoj točki (Kracauer 1977, u: Kravar 1988: 14), da je moguće da se u baroku susreću predrenesansni i postrenesansni tip književne kulture (Kravar 1988), da je moguće da u istom stoljeću u Hrvatskoj supostoji književnost na četirima dijalektnim osnovama: čakavskoj, kajkavskoj, štokavskoj i njihovoj mješavini u ozaljskom krugu te da se i dalje piše na stranim jezicima. Kad se sve to ima na umu, mora se zaključiti da u Hrvatskoj zapravo to stoljeće obilježava pluralizam književnih jezika, što domaćih,¹ što stranih, i da se ogledaju različiti pogledi na književni jezik. Ako se zna da u tom stoljeću djeluju Glavinić, Divković, Bandulavić, Ančić, Gundulić, Palmotić, ali i Frankopan i Zrinski, Kašić i Mikalja, Habelić, Belostenec i Vitezović, postavlja se

¹ Ako na povijest hrvatskoga književnoga jezika primijenimo odnos hiperonima i hiponima, tada možemo govoriti o nekoliko književnih jezika: čakavskom, kajkavskom, štokavskom, a da pritom ne negiramo postojanje jednoga hrvatskoga književnoga jezika kao nadređenoga pojma. Ti su književni mikrojezici kohiponimi i svaki je od njih hrvatski književni jezik.

opravdano pitanje što te autore povezuje osim same činjenice da su pisali hrvatskim jezikom, pogotovo što je on još daleko od općeprihvaćenoga jezika.

U kroatistici ima prilično radova koji obrađuju pojedine jezične teme iz 17. stoljeća, ima i velikih rasprava i knjiga o jezikoslovcima ili njihovim djelima, o jeziku pisaca, o važnoj ulozi Katoličke crkve već na samom početku stoljeća, o književnojezičnim koncepcijama pojedinih pisaca. Među tim radovima ima vrlo iscrpnih, kao što je opsežna knjiga Stjepana Krasića *Počelo je u Rimu*, o Kašiću je već napisana pozamašna literatura,² objavljeni su pre-tisci, kritička izdanja, zbornici. Međutim, nedostaje veća sinteza koja bi dala sveobuhvatnu sliku hrvatskoga književnoga jezika toga vremena i koja bi odgovorila na pitanje ima li poveznica u toj velikoj književnojezičnoj raznolikosti i koje su to poveznice. Na prvi ih je pogled teško naći ako se usporedi djelatnost samo Levakovića i Kašića koja je plod politike istoga središta – Rima. Njih dvojica objavljuju svoja djela na različitim jezicima i pismima, a obojica rade prema nalogu crkvenih tijela u Rimu.

Kada se gleda politika Rima prema našim krajevima i istočnije od njih, razabire se nekoliko njezinih smjerova, što je imalo posljedica za hrvatski književni jezik. Jedna je politika Rima prema pravoslavnomu istoku, osobito prema unijatima, a druga je politika prema balkanskomu prostoru na kojem se velikim dijelom kršćani nalaze pod osmanskom vlašću. Za ostvarivanje je prve bio pogodan crkvenoslavenski jezik jer slavenski istok nije imao književni jezik na narodnoj osnovi, a za ostvarivanje druge “bosanski jezik”, tj. štokavski književni jezik, jer je štokavština bila najproširenija. Prva je jezična politika s istočnoslavenskim knjigama bila prolazna epizoda, a druga se uklapa u prirodni neprekinuti razvoj hrvatskoga književnoga jezika štokavske osnovice. Iako tako različiti, zapravo na prvi pogled neusporedivi, ti književni jezici ipak imaju nešto zajedničko. Slična im je koncepcija, oba imaju odlike svojevrsnoga jezičnoga amalgama.

Amalgamacija je bitno obilježje povijesti hrvatskoga književnoga jezika još od crkvenoslavensko-čakavskoga prožimanja, ali je u 17. stoljeću doživjela svoj vrhunac u književnojezičnoj panslavenskoj koncepciji Jurja Križanića i nešto užoj u ozaljskom krugu, osobito u Vitezovića. Kad je riječ o štokavskoj stilizaciji, nju možemo pratiti od renesanse bez prekida pa se vrijeme od kraja 15. stoljeća do druge polovice 18. stoljeća može označiti kao “pobjeda štokavštine”, kako napisala Jagić (1864). Usporedba s ostalim slavenskim književnim jezicima i značenje renesanse za nj pokazala je da je „hrvatska renesansna književnost jedinstvena pojava u slavenskom svijetu” (Sesar 2004: 73), usporediva jedino s poljskim jezikom, te da se u 18. stoljeću samo konsolidirala štokavska osnovica književnoga jezika. Ostaje otvoreno pitanje kad počinje standardizacija hrvatskoga jezika.

U hrvatskom jezikoslovlju ne postoji suglasje kad počinje standardizacija hrvatskoga jezika, jesu li književni i standardni jezik sinonimni nazivi, ako jesu, treba li uopće naziv standardni jezik, ako nisu, koji je njihov odnos, a ne postoji ni suglasje što je zapravo osnovica hrvatskoga standardnoga (ili po drugima književnoga) jezika. Prošlo je gotovo četiri desetljeća otkad je Brozović (1970) utemeljio u nas standardologiju³, što je naišlo na pozitivne odjeke i u slavistici (Tolstoj 1988), ali se otada nije mnogo promijenilo u pristupu toj

² V. najnoviju u Kašić 2010.

³ Povijest se standardnih jezika razvila u jezikoslovnu disciplinu.

problematici bez obzira na to što se sociolingvistika u svijetu brzo razvijala. Jedino su se pomicala granice početka standardizacije, ali su temelji Brozovićeve teorije ostali u hrvatskom jezikoslovlju nepoljuljani. Raščišćavanje osnovnih pojmova u domaćoj kroatistici uvjet je da sami sebe razumijemo, pa tek onda imamo pravo tražiti da nas strani slavisti razumiju. U radu ćemo se osvrnuti na sve tri ključne točke bez namjere da ih iscrpno obradimo, što nije moguće u jednom članku s obzirom na golemu literaturu o svakoj, ali ipak s namjerom da ocijenimo vrijeme Rafaela Levakovića i Bartola Kašića iz dijakronijske perspektive razvoja hrvatskoga jezika.

Brozović je objavio 1978. godine svoju razredbu povijesti hrvatskoga književnoga jezika na šest razdoblja, tri "predstandardna" (do kraja 15. stoljeća, 16. stoljeće, 17. i 1. polovica 18. stoljeća) i tri "razdoblja razvoja jezičnoga standarda" (od polovice 18. stoljeća do preporoda, od preporoda do kraja 19. stoljeća i 20. stoljeće). Iako je vrlo podrobno opisano svako razdoblje, u samoj se podjeli otkriva nelogičnost. Ako su prva tri razdoblja predstandardna, nameće se zaključak da su druga tri standardna, a Brozović ih tako ne naziva. Njegova formulacija nije jednoznačna jer "razvoj jezičnoga standarda" može označivati proces njegova nastajanja, standardizaciju, dakle standardni jezik u nastajanju, ali i njegovo postojanje i daljnji razvoj s obzirom na to da je standardni jezik dinamična kategorija te da je s vremenom podložan razvoju i promjenama. Nitko neće pomiješati značenje imenica *standard* i *standardizacija*, ali se očito zamjenjuju njihovi pridjevi, kao što inače biva kod paronima⁴, što je razlog krivih interpretacija Brozovićeve teorije, o čem malo poslije. Ovdje ćemo standardizaciju shvaćati kao proces izgrađivanja i nastajanja standardnoga jezika pa će se govoriti o predstandardizacijskom razdoblju, vremenu prije početka toga procesa, i standardizacijskom razdoblju kad taj proces započinje. Pritom imamo na umu da je standardni jezik podložan promjenama, da proces izgrađivanja ne prestaje, ali je ovaj put riječ o jezičnostandardnom razdoblju.

Velika je zasluga Dalibora Brozovića što je početke standardizacije pomakao za stoljeće ranije i što je pokazao da ilirskim preporodom ne počinje standardizacija hrvatskoga jezika. Brozovićevu su periodizaciju prihvatili mnogi jezikoslovci, s ponekom doradom, npr. podjelom 20. stoljeća na nekoliko podrazdoblja⁵ (Samardžija 1995). Prema njoj 17. je stoljeće bilo zadnje "predstandardno razdoblje" koje se protezalo do polovice 18. stoljeća, a prema nekim drugim jezikoslovcima (npr. Babić 1998) početke standardizacije treba pomaknuti ranije, s tim da i tu ima dosta razilaženja. Literature je jako mnogo i ovdje se neće raspravljati o svim tim različitim mišljenjima.⁶ Jedino se može reći da zaista začuđuje toliko nesuglasja o temeljnim pitanjima povijesti hrvatskoga jezika, pogotovo što katkada i kroatisti znaju davati značenje ilirskom preporodu koje on nije imao, što samo dodatno zbunjuje strane slaviste, ali začuđuje i nas jer su narodni preporod i počeci hrvatskoga književnoga jezika ispravno ocjenjivani i mnogo prije Jonkeovih i Brozovićevih članaka (usp. primjerice

⁴ O paronimima i leksičkim pogreškama zbog sličnosti usp. Tafra 2005.

⁵ Samardžija (1995: 105) dijeli 20. stoljeće u "pet dionica ili pet razdoblja": I. od 1901. do 1918, II. od 1918. do 1941, III. od 10. travnja 1941. do svibnja 1945, IV. od svibnja 1945. do proljeća 1990, V. od 1990. do danas.

⁶ Razilaženja hrvatskih jezikoslovaca detaljno je opisala Oczkova (2006).

Uvod u: Jurišić 1944). U ovom će se radu primijeniti drugačiji pristup tim ključnim pitanjima te će se u tom svjetlu ocijeniti mjesto 17. stoljeća i njegovih jezikoslovaca u povijesti hrvatskoga književnoga jezika.

2. Kroatistička nesuglasja

2.1. Nazivlje

Prije same rasprave o počecima i razdobljima potreban je mali uvod u nazivlje. Dio je nejasnoća nastao zato što se ne pravi razlika između naziva *predstandardno razdoblje* i *predstandardizacijsko* razdoblje pa odatle i krivo shvaćanje Brozovićeve razdiobe. U Brozovića je riječ upravo o predstandardizacijskim i standardizacijskim razdobljima, a razdjelnicu im povlači polovicom 18. stoljeća. Osim što se hrvatski jezikoslovci ne slažu oko početka standardizacije, nažalost oni se ne slažu ni u temeljnim pojmovima i nazivima pa je otužno za kroatistiku⁷ da se oni moraju i 2009. godine objašnjavati, kao što je to bio ponukan učiniti Katičić. U svakom je znanstvenom području nedvojbeno temeljni pojam njegov predmet proučavanja. Je li to u ovom slučaju hrvatski književni ili hrvatski standardni jezik, ili su to i jedan i drugi? Brozović je naslovio svoju knjigu iz 2008. *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, u kojoj je pretiskana njegova rasprava iz 1978. godine, iz čega se zaključuje da su dva pojma i dva naziva. Unatoč tomu i dalje jedni govore isključivo o književnom jeziku izbacujući naziv standardni jezik (npr. Babić, Ham, Grčević⁸), dok drugi pak upotrebljavaju te nazive ponekad sinonimno, ponekad razlikovno,⁹ a ponekad i kompromisno: književnojezični standard, ma što god se pod tim mislilo.

Opredjeljujući se za naziv *književni jezik*, dio hrvatskih jezikoslovaca tako nema problema ni s određivanjem njegova početka, ni s periodizacijom njegove povijesti, ali ni s objašnjavanjem odnosa prema srpskomu jer je “hrvatski književni jezik stariji od srpskoga” pa “nikako Hrvati nisu mogli svoj jezik preuzeti od Srba” (Babić 1998: 128). Prema njima hrvatski književni jezik počinje zapravo s pojavom pismenosti, a ovaj današnji, hrvatski štokavski književni jezik od kraja 15. stoljeća i kontinuirano traje do danas. Ne tumačeći ga njim samim i stalno ga uspoređujući sa srpskim, čine suprotno od onoga što su htjeli, okrnjuju njegov identitet. Doduše naziv književni jezik ima prednost zbog svoje prozirnosti i zbog toga što je inače čest u europskim jezicima, pa i u slavistici, ali previše asocira na jezik književnosti. No, poželjno ga je upotrebljavati u općem jeziku ili u osnovnoj školi, ali u znanosti o jeziku potreban je uz njega još jedan naziv za jezik polifunkcionalne javne komunikacije. Katičić je (2009) to jednostavno objasnio: svaki je standardni jezik književni, ali svaki književni nije standardni jezik. Za kroatistiku je velika šteta što to dosad nije usvojeno i što se stalno treba objašnjavati nešto što je očito.¹⁰ U nas nema mnogo definicija ni književnoga ni standardnoga jezika i uglavnom preteže, kako je već rečeno, pojmovlje i nazivlje koje je izgradio Brozović.

⁷ Šipka (2008: 13) otvara isto pitanje koje nije riješeno u srbistici, ni kroatistici, ali ni u slavistici.

⁸ Dovoljno je vidjeti njihove članke u časopisu *Jezik*.

⁹ Na to se osvrće i Mićanović (2006) u poglavlju *Mjesto standardologije u jezikoslovnoj kroatistici*.

¹⁰ Jednako tako uporno se izbacuje gramatički naziv *lice* pa umjesto da je *ja* prvo *lice* koje označuje osobu koja govori, definira se da je prva *osoba* koja označuje osobu koja govori. (Usp. polemiku između B. Tafre i S. Ham u *Jeziku* od 2000. do 2003. godine.)

Književni je jezik, dakle, nadregionalni kulturni idiom koji nije propisan za javnu upotrebu, koji nije obilježen općom obveznošću. Njegova je norma labilna, ali se o njoj može govoriti jer se temelji na uzusu. Neki ga jezikoslovci, na primjer poljski, nazivaju kulturnim dijalektom. Nije zgoroga ponoviti već poznato da su književni jezici, primjerice, crkvenoslavenski, latinski, njemački, talijanski, čakavski, kajkavski, štokavski, provansalski, mletački, gradišćanskohrvatski ... Jedni su ujedno i standardni jezici (njemački, talijanski ...), drugi su pak književni mikrojezici (Duličenko 1981) kao što su naš kajkavski i jidiš, jedni su izumrli, ali su bili književni ili su još i danas jer se na njima stvaraju književna djela (npr. latinski), jedni su umjetni (esperanto). Protivnici naziva standardni jezik mogli bi razlikovati dva pojma, književni jezik (tj. standardni)¹¹ i jezik književnosti, ali je u hrvatskoj terminologiji to nategnuto jer pridjevna i genitivna konstrukcija od iste imenice većinom znače isto, a u mnogim jezicima nema te sintaktičke razlike pa ni moguće značenjske. U strogo znanstvenom smislu moguća su oba naziva. Tako Silić (2006: 35) razlikuje četiri pojma: hrvatski jezik kao sustav, koji podliježe samo jezičnim zakonitostima, hrvatski jezik kao standardni i hrvatski jezik kao književni jezik, koji podliježu sociolingvističkim zakonitostima, te hrvatski jezik kao jezik književnosti za koji vrijede literarne i jezične zakonitosti. U ovom su nam radu potrebna dva naziva: književni i standardni jezik sa značenjem koje im je dao Brozović. Kad ne bi bilo tako, kad bi bio dovoljan samo naziv književni jezik, a ne i standardni, tada bi se morala izreći ova rečenica: »"Provansalski nije književni jezik zato što je samo književni jezik" (ili, samo malo drugačije, "jezik književnosti")« (Brozović 2005: 187).

Naziv standardni jezik u kroatistiku je uveo Brozović prije gotovo pola stoljeća preuzimajući ga iz zapadnoga jezikoslovlja, ali ga je već tada i slavistika rabila. Temelji se poimanja standardnoga jezika nalaze u učenju praške lingvističke škole. Standardni je jezik također naddijalektni idiom, no on je za razliku od književnoga normiran i kodificiran te je sredstvo polifunkcionalne javne komunikacije¹² svih društvenih slojeva u nekoj društvenoj zajednici, koji je prema tomu prestižan, najprošireniji i najneutralniji u odnosu na druge idiole. Hrvatski je standardni jezik nastao dugotrajnim procesom izgrađivanja jezične norme te uklanjanja neujednačenosti i prevelike varijantnosti. Njegove su norme obvezujuće za sve hrvatske govornike u javnoj komunikaciji.

Sve je to već odavno poznato, ali je potrebno ponoviti da se naglasi koliko je važno da se u kroatistici dva različita pojma imenuju svaki svojim nazivom. Potrebna su nam oba naziva, i književni, i standardni jezik, premda bi najsretnije bilo kad bismo mogli govoriti samo o hrvatskom jeziku. No, onda ne bi bilo jasno o čem govorimo jer se hrvatski jezik ostvaruje u svojim govorima, dijalektima i narječjima, zatim kao književni jezik i kao standardni jezik. Dalje ćemo govoriti o književnom jeziku kad je riječ o naddijalektnom idiomu koji nije kodificiran i o standardnom jeziku kad je riječ o naddijalektnom idiomu koji je kodificiran. Književnih su jezika Hrvati u prošlosti imali više, imaju ih i danas, ali se za svaki može reći da je hrvatski jezik. Standardna jezika mogla su biti dva, na kajkavskoj i na

¹¹ Pojavljuje se i naziv *nacionalni književni jezik* (Tolstoj 1988: 29) u istom značenju kao i standardni jezik. Za ukupnost njegovih obilježja upotrebljava se ipak pojam *standardnost*, pa je to dokaz da je potreban naziv *standardni jezik*.

¹² Ne ulazimo ovdje u druge funkcije standardnoga jezika.

štokavskoj osnovici, ali je iskorištena ta druga mogućnost. Gradba standardnoga jezika dug je proces, a u hrvatskom slučaju i složen jer je on nastao na bogatim dijalektnim i književnim temeljima. Dok je književni jezik obilježavala bogata sinonimija, gramatička i leksička, standardni je smanjio tu varijantnost da bi osigurao svoju stabilnost, premda stabilnost norme ne isključuje postojanje varijantnosti u skladu s učenjem praške lingvističke škole (Nebeská 1995). Zna se da štokavski književni jezik u Hrvata doživljava svoje umjetničke vrhunce već za vrijeme renesanse, a s bujanjem književnosti razvija se i jezik. Postavlja se pitanje kad je taj književni jezik toliko razvijen i kad su nastale potrebe da se on ujednači, normira, i da posluži kao sredstvo sporazumijevanja šire, nadregionalne zajednice.

2.2. Početak

Kad počinje standardizacija hrvatskoga jezika? Počinje kad i u drugih jezika, kad počinje eksplicitno normiranje. U Europi¹³ se većinom to događalo u trima stoljećima, u 17, 18. i 19. stoljeću kad se pojavljuju opći idiomi javne komunikacije s eksplicitno oblikovanim normom (Škiljan 1998). O standardnim se jezicima može u Europi govoriti s pojavom građanskoga društva i nacionalnih država. Dugo je postojala zabluda, čije se posljedice osjećaju u slavistici do naših dana, da se to dogodilo u narodnom preporodu polovicom 19. stoljeća, onda je granica, kako smo vidjeli, pomaknuta stoljeće ranije, na polovicu 18. stoljeća (Brozović 1970, Katičić 1974, 1978), pa na 17. stoljeće (Babić 1989), ali i na kraj 15. stoljeća (Grčević 1997, Babić 1998). Premda ima dosta jezikoslovaca koji se ne slažu s Brozovićem, tvrdi se suprotno: “U protekla nešto više od tri desetljeća postavka o drugoj polovici XVIII. stoljeća kao vremenu početka standardizacije na hrvatskome jezičnom području, izdržavši upućene joj kritike i pretrpjevši manje dopune i izmjene, u potpunosti se afirmirala u hrvatskoj standardologiji i uopće u jezikoslovnoj kroatistici” (Samardžija 2004: 6). Iako Samardžija tu govori o početku standardizacije, knjiga svojim naslovom (*Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*) sugerira da njezin autor smatra da je hrvatski standardni jezik formiran u drugoj polovici 18. stoljeća i da njegova povijest počinje otada. To mišljenje prihvaćaju i drugi pa ponavljaju tezu “o trostoljetnome postojanju hrvatskoga standardnog jezika” (Frančić, Hudeček i Mihaljević 2005: 20). Nakon takve tvrdnje slijedi zbnjujuće mišljenje koje je suprotno onomu što su autorice iznijele: “Napore oko stvaranja jezične norme i potrebu da se uspostavi jedinstven kodificirani jezični sustav možemo pratiti i prepoznati i u predstandardnome vremenu” (isto) pa se navodi citat iz trećega izdanja Appendinijeve gramatike 1838. godine, dakle iz vremena koje je dobrano u granicama “triju stoljeća”, ali i vremena općenacionalne hrvatske gramatike, Babukićeve *Osnove slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836), po kojoj se pisalo i učilo do kraja 19. stoljeća i koja pripada standardnomu doba hrvatskoga jezika jer je bila obvezujuća.

Brozovićevi glavni razlozi za 18. stoljeće leže u nekoliko činjenica: u jugoistočnom kompleksu ostao je samo novoštokavski književni jezik, pravopisne komisije rade na normiranju, izdaju se pravopisi, gramatike, rječnici koji ulaze u škole, radi se na terminologiji, komunikacija je mnogo bolja između Slavonije i Dalmacije, između Slavonije i kajkavskih krajeva. Vrijeme prosvjetiteljstva i u drugih je europskih naroda vrijeme izgrađivanja stan-

¹³ Za slavenske jezike usp. Sesar 1996.

dardnih jezika. U nas su za vladavine prosvijećenih apsolutista Marije Terezije i njezina sina Josipa II. brojne reforme uprave, školstva, otvaraju se svjetovne škole, tiskaju knjige ne samo “lijepe književnosti” nego i iz drugih funkcionalnih stilova koje pridonose izgrađivanju hrvatskoga jezika, osobito domaćega znanstvenoga nazivlja u različitim područjima. Nedostajala je obveznost upotrebe toga izgrađenoga jezika, a još su u javnoj upotrebi bili latinski, njemački i talijanski, ovisno o tome u kojem području. Dakle, hrvatski jezik ima tada neka obilježja standardnosti, ali još nije standardni jezik onako kako se on danas definira. Iz Brozovićevid je radova jasno da je riječ o početku jednoga procesa, a ne o njegovu rezultatu, pa je nejasno zbog čega je on krivo shvaćen i zašto se o književnom jeziku u 18. stoljeću govori kao o standardnom. Brozović (2005) ne smatra da standardizacija počinje u 17. stoljeću, iako cijeni ulogu pisaca poput Ivana Bandulavića i Bartola Kašića, jer smatra da se u tom stoljeću umnožavaju “pokrajinske” književnosti na svim trima narječjima. Pojam pokrajinske književnosti nije sretno odabran iz više razloga: a) Hrvatske u njezinoj današnjoj teritorijalnoj cjelovitosti nema do 1945. godine pa bi se prije toga moglo sve svesti pod pojam pokrajinsko, b) i danas ima književnosti na sva tri narječja pa ih nitko ne naziva pokrajinskim, c) i u drugih je naroda bilo “pokrajinskih” književnosti pa one unatoč tomu čine cjelinu. I ono što je najvažnije, dokazano je mnogo puta da te “pokrajinske” književnosti nisu bile izolirane, jer da jesu, ne bi se moglo govoriti o prožimanjima ne samo među njima nego i o europskim utjecajima na njih. “Kategorija ‘regionalnih’ književnosti očito se, unatoč njihovu općekulturnomu ili općenacionalnomu značenju, vezuje samo uz ‘male’ jezike”, dok “takve pojave u povijesti velikih književnosti, npr. novgorodski, pskovski, tverski i dr. dijalektalni elementi u staroj ruskoj književnosti ili *mazurenje* kod P. Kochanowskoga, ne predstavljaju problem i ne dovode u pitanje općeruskog i općepoljskog značenje djela i autora” (Sesar 2004: 67).

Brozović za svoju tezu da standardizacija počinje polovicom 18. stoljeća iznosi dokaz da tek tada književni jezik dobiva nadregionalna obilježja. Međutim, ako se od najranijih spomenika može pratiti njihova i jezična i stilska nadregionalna isprepletenost, međusobni brojni utjecaji, tada regionalnost nije nikako obilježje književnoga jezika prije prosvjetiteljstva. Uostalom, Bartol Kašić sa svojom gramatikom i *Ritualom rimskim* ostavlja vidljive tragove do duboko u 19. stoljeće. Ni njegova djela, ni djela Fausta Vrančića, kao ni djela renesansnih i baroknih pisaca nisu uopće regionalnoga karaktera.

Katičić (1978) razlikuje dva početka, jedan književnoga novoštokavskoga jezika i drugi novoštokavskoga standardnoga jezika. Za prvi kaže: “Novoštokavski jezik, stiliziran prema folklornoj koiné, javlja se u hrvatskoj književnosti, osobito pučkoj i poučnoj, od 17. stoljeća” (str. 173), a za drugi kaže da je “započeo oko polovice 18. stoljeća” (str. 176). Oczkova (2006) smatra da povijest hrvatskoga književnoga jezika počinje s Bašćanskom pločom, ali da se neprekinuti razvoj hrvatskoga kao književnoga jezika na štokavskoj osnovici može pratiti od kraja 15. stoljeća. Standardizacija je bila dugotrajan proces koji je započeo na kraju 16. stoljeća i početkom 17. stoljeća, što se podudara s vremenom pojave gramatike i rječnika.

Premda je među hrvatskim jezikoslovcima bilo promjena u stajalištima o povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, Brozović je ostao čvrsto na stajalištu da počeci standardi-

zacije i kajkavskoga i štokavskoga književnoga jezika padaju u sredinu 18. stoljeća.¹⁴ Raspravljajući o Greenbergovoj knjizi¹⁵, Brozović i 2008. kaže: “Nije točno da R. Greenberg ne zna za događaje u Hrvatskoj od sredine XVIII. stoljeća, kad započinje standardizacija na osnovici kajkavskoga narječja na manjinskom hrvatskom području na sjeverozapadu, a u svim ostalim hrvatskim krajevima standardizacija na osnovici hrvatskih novoštokavskih dijalekata, koja je obuhvatila ne samo hrvatske novoštokavske terene nego i hrvatska nenoštokavska štokavska područja kao i sve terene čakavskih dijalekata.”

Načelno treba najprije odgovoriti koji je to “okidač” za početak standardizacije bilo kojega jezika. U sociolingvistici se smatra da standardizacija počinje izborom dijalektne osnovice koja će poslužiti za normiranje, odnosno s planiranjem korpusa, te kad se od spontanoga prijeđe na svjesno, namjerno normiranje. U hrvatskom slučaju to se nije dogodilo izravno, ali se načelno može reći da je čakavac koji piše književnom stilizacijom štokavskoga birao između dvoga i da je izabrao ono drugo, prestižnije, proširenije.

O svjesnom normiranju može se sa sigurnošću govoriti za sve autore koji jasno određuju ono što je prihvatljivo, što neprihvatljivo, što je poželjno, što nepoželjno, što se preporučuje, što ne preporučuje. Takve se odredbe mogu iščitati iz predgovora mnogih djela, književnih i jezikoslovnih, iz gramatičkih priručnika, a u rječnicima iz sustava odrednica i uputnica.

Standardizacija je hrvatskoga jezika povijesno uvjetovana s jedne strane postojanjem bogate književnosti na različitim dijalektnim osnovicama i s druge strane sviješću pisaca o pripadnosti istoj jezičnoj zajednici, što je sve rezultiralo međunarječnom konvergencijom na višoj, iznaddijalektnoj razini.¹⁶

Standardizacija je proces koji razumijeva izgrađivanje jezične norme. U izgrađivanju hrvatske jezične norme zbog sociolingvističkih razloga odlučujuću je ulogu odigrao uzus. Za povijest hrvatske jezične norme važno je:

- izbor i prihvaćanje (novo)štokavštine kao dijalektne osnovice *općega jezika*
- postojanje normativnih odredaba u gramatikama i rječnicima od njihovih prvih izdanja
- neprekinutost normnih obilježja koja su specifična upravo za hrvatski standardni jezik.

Prvi je uvjet zadovoljen kod Bartola Kašića, a drugi i treći kao stalnice se protežu do danas (Tafra 1995). Logičan je zaključak da standardizacija hrvatskoga jezika počinje s Kašićem koji kao čakavac svjesno odabire štokavštinu za *opći jezik*. I u tom su mnogi u pravu jer se upravo odabir dijalektne osnovice i njezin opis u sociolingvistici smatra prvom fazom standardizacije (Radovanović 1988). Kašić je zapravo simbolički početak jer je napisao prvu hrvatsku gramatiku, doduše s mješavinom čakavskih i štokavskih jezičnih elemenata, ali je njegova književna stilizacija štokavskoga u drugim djelima svjestan odabir štokavskoga književnoga jezika za *opći jezik*. Njegov je odabir u skladu s katoličkom obno-

¹⁴ Usp. Brozović 2005.

¹⁵ Riječ je o knjizi *Jezik i identitet na Balkanu : raspad srpsko-hrvatskoga* Roberta Greenberga (Srednja Europa, Zagreb 2005).

¹⁶ Ovdje je djelomice iskorišten tekst koji je autorica napisala za nepotpisane članke *standardizacija i standardni jezik* u *Hrvatskoj enciklopediji*, sv. 10, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2008.

vom u kojoj Katolička crkva teži stvaranju *općega jezika*,¹⁷ a štokavština je bila najpogodnija zbog svoje proširenosti i zbog prestižnosti tadašnje književne stilizacije štokavskoga. Standardnost nekoga jezika osim normiranosti određuju kodificiranost, polifunkcionalnost i upotreba na cijelom teritoriju. Hrvatski je od samoga početka bio polifunkcionalan jer se njime pišu raznovrsni tekstovi, svjetovni i vjerski, npr. pravni tekstovi (statuti gradova, oporuke ...), filozofski, privatna pisma, udžbenici (gramatike stranih jezika, npr. Mikaljina talijanska), beletristički, pa i službeni tekstovi kao što je *Urbar* iz 1755. i *Šumski red* Marije Terezije iz 1769. godine koji su pisani hrvatskim jezikom unatoč tomu što je njemački bio službeni u Vojnoj krajini, a latinski u Banskoj Hrvatskoj. Ne smije se prešutjeti činjenica da nastavni jezik nije bio hrvatski sve do polovice 19. stoljeća, ali je u drugoj polovici 18. stoljeća u nižim razredima bio u upotrebi, a u višim se nije zabranjivao pa je bilo udžbenika i na hrvatskome. Za standardne je jezike svojstveno da su oni sredstvo nadregionalne komunikacije pa se zbog toga osporava standardnost hrvatskomu jeziku zato što se njime nije javno sporazumijevalo na cijelom hrvatskom teritoriju. Pri tom se osporavanju zaboravlja da se ni talijanskim, a ni njemačkim standardnim jezikom nije sporazumijevalo na cijelom teritoriju zato što su se te države formirale kasno. Nacije nastaju uglavnom u 19. stoljeću, ali to ne znači da zbog toga Dante nije talijanski pisac, a Schiller njemački. Kad bi teritorijalni pak kriterij bio presudan, onda hrvatskoga ne bi bilo sve do 1945. kad je Istra priključena i kad je konačno i u njoj hrvatski mogao biti u javnoj upotrebi.

Smjestivši početak standardizacije hrvatskoga jezika u vrijeme katoličke obnove i pojave hrvatske gramatike i rječnika početkom 17. stoljeća¹⁸, ostaje još otvoreno pitanje kad se može govoriti o hrvatskom standardnom jeziku, a kad o hrvatskom književnom jeziku, što se dogodilo na kraju 19. stoljeća i je li 90-ih godina 20. stoljeća nastupila restandardizacija hrvatskoga jezika, kako se dade pročitati u današnjoj literaturi. O hrvatskom se književnom jeziku treba govoriti u povijesnom kontekstu, ali i danas kad je riječ o gradišćanskom, o kajkavskom, o čakavskom, pa i o štokavskom književnom stvaralaštvu. Ne smatramo ispravnim da se to današnje književno stvaralaštvo smatra dijalektnim (jednako kao što ne smatramo da je u prošlosti bilo pokrajinsko), što razumijeva da je njegov jezik dijalekt, a nije jer je riječ o čakavskoj, kajkavskoj i štokavskoj stilizaciji. Babukićeva *Osnova slovnice* nakon 1836. postaje obvezna (Tafra 1993), što se potvrđuje u izdavaštvu (*Danica ilirska*, izdanja Matice ilirske), u školstvu (Babukić je i prvi profesor na katedri za hrvatski jezik osnovanoj 1846. na Kraljevskoj akademiji), u napuštanju latinskoga u Saboru i proglašavanju hrvatskoga “diplomatičkim” jezikom 1847. godine, u izdanjima drugih jezičnih priručnika (gramatika i rječnika) itd., pa se taj, kodificirani i obvezujući jezik treba smatrati standardnim. On se ni po čemu ne podudara s Karadžićevim jezikom, i to treba naglasiti. Njegova je osnovica (novo)štokavska kakva je i prije ilirizma bila. Da bi jezik mogao tada preuzeti svoju ulogu u školstvu i upravi, morao je već biti izgrađen, normiran, a 1847. on je to bio, dakle prije Bečkoga književnoga dogovora. To bi bilo vrijeme od kojega se može mijenjati nazivlje pa se umjesto književnoga jezika treba govoriti dalje o standardnom jeziku kad je

¹⁷ Zasluge katoličke obnove za normiranje hrvatskoga jezika u 17. stoljeću opširno je, među ostalim, opisao na osnovi vatikanskih dokumenata Krasić (2009).

¹⁸ Ne smatramo da se to dogodilo neke određene godine, npr. 1595. kad je izišao Vrančićev rječnik ili 1604. kad je izišla Kašićeva gramatika.

riječ o jeziku javne komunikacije. To ne znači da se nešto u hrvatskom jeziku promijenilo, on je samo dobio još jedno bitno obilježje koje ga čine standardnim, a to je kodificiranost. Naddijalektnost, polifunkcionalnost i autonomnost već je prije stekao. Dosljedna kodifikacija novoštokavštine dogodila se na kraju 19. stoljeća. “To je, međutim, prekid kontinuiteta u nekim načelima standardizacije, a nije prekid u kontinuitetu standardnoga jezika. (...) Bio je to završni korak u standardizaciji, ne nova standardizacija” (Katičić 1978: 170–171).

Tumačeći da se 90-ih godina prošloga stoljeća dogodila restandardizacija i promjena statusa hrvatskoga jezika,¹⁹ Peti-Stantić (2009: 81) nalazi jednostavno rješenje: “Isto kao što je početkom devetnaestoga stoljeća došlo do približavanja²⁰ zato što je prepoznata društveno-politička potreba za njim, tako i danas dolazi do udaljavanja zato što je prepoznata društveno-politička potreba za njim.” Pritom nije uočeno da postoji jedna druga poveznica između tih dvaju razdoblja (uz uvjet da autorica pod pojmom “početak 19. stoljeća” razumijeva početak narodnoga preporoda), u obama su društvene elite uspješno upotrijebile jezik za nacionalnu homogenizaciju, ali u prvom nije počela standardizacija, niti u drugom restandardizacija. Restandardizacijom se smatra i jezično normiranje hrvatskih vukovaca pa se tomu u prilog kaže da “uvođenje novoštokavskih nastavaka u imeničnu i pridjevno-zamjениčnu množinsku sklonidbu te fonološkoga pravopisa u pisani oblik znače raskid s višestoljetnom hrvatskom književnojezičnom tradicijom” (Bašić 2005: 115). Kad bi se djelatnost vukovaca mjerila isključivo u usporedbi s ilircima, onda bi ona bila restandardizacija, ali ako se gleda ukupna povijest hrvatskoga književnoga jezika, onda se množinski novoštokavski nastavci (misli se na DLI mn.) ne mogu smatrati kao “uvođenje” jer se oni nalaze u svim gramatikama od Kašićeve, dakle od 17. stoljeća.

2.3. Dijalektna osnovica

Budući da se odabir dijalektne osnovice dogodio u 17. stoljeću, potrebno je osvrnuti se i na nju. Kad se govori o dijalektnoj osnovici hrvatskoga standardnoga jezika, zapada se u dvije krajnosti. Po jednim je to određeni novoštokavski dijalekt, samo se ne slažu koji, a po drugima je to tronarječna osnovica. Ima pak i takvih mišljenja da se zapravo ne zna o čem je riječ. Tako na istoj stranici Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 23) govore o (novo)štokavskoj dijalektnoj i o štokavskoj osnovici te o kajkavsko-čakavsko-štokavskoj nadgradnji na tu osnovicu.²¹ Nešto nije u redu u pristupu kad se dijalektolozi ne mogu usuglasiti koji je

¹⁹ To nije točno. Pravno se nije mnogo promijenilo, samo je izgubljen atribut “književni” na putu od ustava SRH iz 1974. do ustava iz 1990. RH. Budući da prije te godine nije bilo normativnih priručnika, ni s normativnoga se stajališta nije ništa promijenilo. Pisalo se i prije i poslije prema nepisanoj, ali čvrstoj uporabnoj normi i lektori nikad nisu sumnjali što treba ispravljati. Jest, pokušavalo se prikazati da se prije osamostaljenja nije govorilo hrvatski pa u tom smislu može biti riječi o “restandardizaciji”, ali to ulazi u sferu amaterskoga (ili čak političkoga) jezikoslovlja i nema veze sa znanošću. Oživljavanje se, primjerice, hrvatskoga vojnoga nazivlja ne može podvesti pod restandarizaciju jer je usporedno ulazilo i mnoštvo novih anglizama pa to nije bio razlog za restandardizaciju.

²⁰ Ni to nije točno. O približavanju se može govoriti tek na kraju 19. stoljeća, nikako na njegovu početku, ali se još ne zna koliko je ono stvarno bilo jer se nisu istražili tekstovi svih funkcionalnih stilova pa da se vidi odmicanje od jezika predmarićevskoga doba.

²¹ O (novo)štokavskoj se normi može govoriti samo s povijesnoga stajališta do pobjede hrvatskih vukovaca (Tafra 1992), nikako se ne može prihvatiti da je u Marićeva formula “(novo)štokavština = književni jezik” (Samardžija 2006: 17) jer se upravo s Marićem stabilizira novoštokavska norma, a

to dijalekt osnovica standardnoga jezika. Problem je u tome što oni nose teret vukovskoga nasljeđa pa stalno preispituju dijalektnu osnovicu te se pritom razilaze u njezinoj identifikaciji. Naime, poznato je da je Karadžić “južno narječje” izjednačivao s književnim jezikom,²² ali se pritom zaboravlja da njegova pravila ne vrijede za hrvatski jezik. Odnos prema dijalektnoj osnovici i prema književnojezičnoj tradiciji posve je drugačiji u hrvatskom slučaju od srpskoga. Stoga je bespredmetna rasprava je li to istočnohercegovački dijalekt²³ ili neki drugi novoštokavski dijalekt²⁴ kad osnovica nikad u povijesti nije određena, osim na prijelazu 19. u 20. stoljeće, ali novoštokavski purizam hrvatskih vukovaca nije trajno nanio štetu hrvatskomu jeziku u 20. stoljeću, koji je znao sačuvati i očuvati svoju normu, ako ne uvijek kodifikacijsku, a ono uporabnu koja je na kraju ipak utjecala na kodifikacijsku. Povijesno gledano hrvatski se standardni jezik razvio na temeljima svoje bogate književnosti i dijalektne raznolikosti, u dodiru s drugim jezicima počevši od latinskoga do današnjega engleskoga, a sinkronijski gledano današnji hrvatski standardni jezik ima pretežito novoštokavsku jekavsku dijalektnu osnovicu koja nije identična ni s jednim organskim govorom. Niti je ona (novo)štokavska niti je ona tronarječna kao što se sugerira (Moguš 1993: 159).

Kad se gleda cijela povijest hrvatskoga književnoga jezika, sasvim je jasno, a i potpuno logično da se hrvatski standardni jezik razvio upravo na temelju jezika svoje bogate književnosti. Pitanje je koje. Premda se može govoriti o trima književnim jezicima, čakavskom, štokavskom i kajkavskom, i premda su prožimanja opće obilježje povijesnoga puta, temelj je štokavska književnost zbog svoje prestižnosti i pretežitosti.

3. Periodizacija

Ovdje ćemo primijeniti drugačiji kriterij za periodizaciju povijesti hrvatskoga književnoga jezika. Budući da je kronološki slijed po stoljećima najjednostavniji razredbeni kriterij i da nije sporan, podjela je napravljena po stoljećima uz napomenu da smo svjesni da vremenski prijelazi iz stoljeća u stoljeće nisu nužno i sadržajni prijelazi. Kroatisti su često iznosili tezu o kontinuitetu razvoja hrvatskoga književnoga jezika, pa ako je to tako, ne vidimo razloga da se ta povijest cjepka i da se podjelama na razdoblja zapravo narušava kontinuitet. Smatramo da je riječ o neprekinutom razvoju bez revolucionarnih prekida i zaokreta te smo samo zbog preglednosti taj put slijedili po stoljećima, označujući svako najvažnijim obilježjem toga razvoja.

1. Od prvih pisanih spomenika do kraja 15. stoljeća – kameni temeljci hrvatske književnojezične pismenosti

2. 16. stoljeće – zrelo književno doba, pluralizam književnih jezika, protestanski pokušaj stvaranja *općega jezika*

pogotovo se o njoj ne može govoriti kao o obilježju današnjega standardnoga jezika (Frančić, Hudeček i Mihaljević 2005: 23). Jednako tako ne stoji da se nadgradnja “temelji na tronarječnoj, kajkavsko-čakavsko-štokavskoj baštini” (isto) jer je intelektualna nadgradnja mnogo složenija.

²² “Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno”, stoji u 2. točki Bečkoga književnoga dogovora.

²³ Da je istočnohercegovačka kao u Karadžića, ne bi se stalno govorilo o hrvatsko-srpskim jezičnim razlikama.

²⁴ Raspravu je o tome prikazala Oczkova (2006).

3. 17. stoljeće – počeci hrvatskoga jezikoslovlja i počeci normiranja, a s njim i počeci standardizacije

4. 18. stoljeće – širenje polifunkcionalnosti književnoga štokavskoga i kajkavskoga jezika i normiranje pravopisa

5. 19. stoljeće – vrijeme kodifikacije

6. 20. stoljeće – stoljeće konvergencije i divergencije

7. Na razmeđu tisućljeća²⁵ – vrijeme samostalnosti i globalizacije.

Nedosljednost je ove periodizacije što je srednjovjekovlje uzeto kao jedno razdoblje iako obuhvaća nekoliko stoljeća. Razlog leži u činjenici što je Hercigonja (1994) napravio njegovu periodizaciju.

Oštre granice između pojedinih razdoblja ne postoje jer se mnoga razdoblja preklapaju, a jednako bi tako bilo da smo primijenili bilo koji drugi kriterij jer se nikad ne bi mogle povući oštre granice. Stoga se ova podjela može smatrati tek pomagalom za lakše praćenje povijesti hrvatskoga jezika. U njoj nema predstandardnih i standardnih razdoblja kao u dosadašnjim podjelama jer se hrvatski jezik promatra u neprekinutoj okomici na kojoj se on izgrađivao, a njegova se obilježja opisuju za svako razdoblje posebice. Budući da je standardizacija proces i budući da je svako razdoblje u nj ugradilo ponešto, povijest gledamo kao cjelinu. Jedino što je novo u toj okomici jest početak svjesnoga normiranja. Standardni je jezik samo najviši oblik višestoljetnoga jezičnoga izgrađivanja i ujednačivanja, a proces njegove gradbe traje i dalje.

4. Vrijeme Rafaela Levakovića i Bartola Kašića

Uzeli smo dvije osobe koje po svemu stoje na suprotnim stranama. Koju ulogu na toj okomici imaju 17. stoljeće i njih dvojica? Rekli smo već da 17. stoljeće obilježava početak hrvatskoga jezikoslovlja i eksplicitnoga normiranja. Premda je Levakovićevo djelatnost izvan glavnoga toka, ona je svakako dio nastojanja stvaranja jezične i pravopisne norme, čemu je najviše pridonio vrh Katoličke crkve sa svojom jezičnom politikom nakon Tridentskoga koncila (1545–1563) kojoj je cilj bio da se reformiraju liturgijske knjige, među ostalim i glagoljske.

Prva je polovica 17. stoljeća svakako prijelomnica u povijesti hrvatskoga jezika jer se tada rješava pitanje hrvatske dvojezičnosti u crkvenom životu u Hrvatskoj. Naime, u kasnom srednjem vijeku i u renesansi u Hrvatskoj postoji kulturno-jezična veza sa svijetom *Slavia Latina* i sa svijetom *Slavia Orthodoxa* u uvjetima i heterogene i homogene dvojezičnosti (Tolstoj 1988: 24). U Levakovićevo doba postavlja se pitanje treba li crkvene knjige i dalje tiskati hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom na glagoljici odnosno na ćirilici, ili ih treba objavljivati na narodnom jeziku i latinici. Zapravo više nije riječ o dvojezičnosti, nego o trojezičnosti i u crkvenom životu jer latinskim i hrvatskim crkvenoslavenskim crkvenim knjigama pridružuje se sve više knjiga na narodnom jeziku, upravo pojačano u 17. stoljeću,²⁶ i to na štokavskom književnom jeziku te se “osim samoga kanona mise (latinski ili

²⁵ G mn. imenice *tisućljeće* (*tisućljeća*) razumijeva izostavljanje genitiva broja *dva* (*dvaju*), dok bi imenični G jd. značio nesklonjivost izostavljenoga broja (*dva tisućljeća*).

²⁶ Tu usporednost pratimo od samih početaka tiskanih djela, prvotisak je *Misala* izišao 1483, a samo 12 godina poslije, 1495. godine, i *Lekcionar* Bernardina Splićanina na čakavštini.

glagoljski) svi ostali obredi i sakramenti vrše na štokavskom jeziku” u katoličkim crkvama od Istre do istočne Bosne (Erdmann-Pandžić 1997: 52). Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja (Hercigonja 1994) nije se ugasila ni u novovjekovlju te je jedno od glavnih obilježja povijesti hrvatskoga jezika. “Tako su primjerice mnogi glagoljaški svećenici kanon mise čitali po glagoljskom Levakovićevom misalu (1631), čitanja su bila iz Bandulavićeva lekcionara, propovijed po *Besjedama* M. Divkovića a sve sakramente su podijeljivani (*sic!*) po *Ritualu* Bartola Kašića. Osnovne sadržaje vjere puk je učio po *Nauku krstjanskom* M. Divkovića, B. Kašića odnosno Aleksandra Komulovića” (Erdmann-Pandžić 1997: 52). U 17. stoljeću stjecajem okolnosti Rafael Levaković našao se u struji koja je nastavljala crkvenoslavensku tradiciju, a Bartol Kašić u struji koja je radila na izgradnji štokavskoga književnoga jezika. To nije jedina razlika. Obje struje obilježava ilirski ideologem koji je u nas pothranjivan od Vinka Pribojevića do ilirizma iz različitih ideoloških izvora, obje imaju isti cilj, izgrađivanje *općega jezika* za prostor širi od hrvatskoga, ali se one razlikuju po rezultatima. Levaković je na istom tragu stvaranja književnoga jezika miješanjem slavenskih jezičnih elemenata kao što je to činio Šime Budinić prije njega i mnogi poslije njega, među kojima je najdalje otišao Juraj Križanić, dok druga struja, u kojoj je Kašić, ali poslije i ilirci, unatoč svomu južnoslavenskomu programu, imaju također sličan cilj, ali je ostvaraj tih nastojanja drugačiji jer je jezik koji opisuju ili propisuju hrvatski književni jezik. Jezikoslovnu i književnu djelatnost 17. stoljeća obilježava barokni slavizam (Bogišić 1991), odnosno “ilirizam prije ilirizma” (Blažević 2008), ali i početak normiranja hrvatskoga jezika kojemu Levaković nije pridonio, ali je i njegova djelatnost, kao i Kašićeva, rezultat traganja Katoličke crkve za najprikladnijim idiomom i pismom koji će biti u službi širenja vjere. Imajući na umu jezičnu politiku Rima, Levakovića kao crkvenoga čovjeka treba izučavati u tom kontekstu, jer je on, kao i mnogi drugi, samo radio posao koji mu je dodijeljen. Levaković je dobio zadatak da reformira glagoljske liturgijske knjige, što je on uspješno i obavio priredivši pet glagoljskih knjiga, što liturgijskih (misal i brevijar), što neliturgijskih knjiga. Kao franjevac morao je znati da je njegov bukvar *Azbukvidnik*, koji je pisan na glagoljici mješavinom narodnoga, crkvenoslavenskoga i ruskoga (König 2000), nerazumljiv njegovu “slovinскому” narodu, ali je i ostale knjige (*Misal*, *Nauk krstjanski*, *Časoslov*) priredio “jezikom svetih knjig” kako bi se njima mogli služiti i pravoslavni u Rusiji i u Ukrajini. Objavljena su djela bila prilično istočnoslavenizirana, ali sadrže i elemente hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika pa su zbog umjetnoga miješanja i oblika i riječi bile i svećenicima nerazumljive.

Zbog prevage različitih utjecaja na odluke pojedinih papa i Zbora za širenje vjere moglo se dogoditi da Kašićeva djela dožive tako nejednake sudbine. Gramatika je napisana po naredbi, doduše na latinskom jeziku, koji je inače bio metajezik prvih slavenskih gramatika, ali je u njoj dan opis hrvatskoga jezika pod ilirskim imenom²⁷, 1634. godine Kašić nije dobio odobrenje za tiskanje svoga prijevoda *Biblije* na isti taj jezik, a šest godina poslije objavljen je njegov prijevod *Rituala rimskoga* na hrvatskom jeziku. Crkveni je vrh u Rimu u nekoliko navrata priznao *ilirski jezik*, dapače stavio ga je uz bok latinskoga, grčkoga,

²⁷ Ovdje ne izjednačujemo ilirski i hrvatski jer je pojam ilirski često bio širi pojam od pojma hrvatski, ali govorimo o hrvatskom jeziku jer je on sadržaj opisa te gramatike. Iz obilne literature o ilirskoj ideji usp. Lauer 2002. i Blažević 2008.

hebrejskoga, arapskoga i kaldejskoga²⁸, ali je ipak uskratio imprimatur za prijevod *Biblije*, iako ga je bio naručio. Mnogo je puta rečeno da bi povijest hrvatskoga književnoga jezika bila manje složena da je izišao Kašićev prijevod *Svetoga pisma*, a mnogo je istraživača objašnjavalo zašto nije objavljen.²⁹

Premda se u svakoj sredini prijevod *Biblije* smatra ključnim za razvoj književnoga jezika, neobjavljivanje Kašićeva prijevoda nije ipak skrenulo njegov smjer. Da je *Biblija* tada objavljena, standardizacija bi se odvijala brže, ali se rezultat ne bi u bitnome razlikovao. Istraživači su se usmjerili na dokazivanje tko je i koliko kriv za neobjavljivanje toga prijevoda, ali se u toj uskrati nazire važan podatak. Protivljenje zagrebačkoga (ovdje nije važno koliko je u to bio umiješan Ivan Tomko Mrnavić) i senjskoga biskupa, bez obzira na to je li to bio dovoljan razlog da se ne odobri tiskanje *Biblije* ili je bio neki drugi, dokazuje da su hrvatski sjever i jug bili tada jedna komunikacijska zajednica sa zajedničkim književnim idiomom. Da nije tako, ne bi ni bilo bitno mišljenje zagrebačkoga biskupa, odnosno ne bi ga se ni pitalo za mišljenje.

Važna je i činjenica da se polovicom stoljeća na vrlo visokoj službenoj razini, kakva je bila odluka crkvenoga suda Sv. Rote iz 1654, rješavaju granice Ilirika (obuhvaća Dalmaciju, Bosnu, Slavoniju, Hrvatsku) pa s tim u vezi i granice ilirskoga jezika. Zahvaljujući katoličkoj obnovi pala je konačna odluka koji idiom treba izabrati za osnovu književnoga jezika. Već je u 16. stoljeću Talijan Julije Mancinelli na svojim misionarskim putovanjima opazio da se na Balkanu govori sličan jezik pa je smatrao “da bi se dala sva nariječja spojiti u jedan književni jezik”, a dubrovački je trgovac Marin Temperica, nabrajajući pokrajine po kojima je putovao zaključio da se u njima govore četiri jezika: “slavenski, arbanaski, grčki i turski” (Jurić 1934: 143). Kašićeva je gramatika *ilirskoga jezika* trebala biti rješenje za *opći jezik* na tim prostorima. Budući da je “bosanski” bio najprošireniji, a to znači štokavsko narječje, u 17. stoljeću izborom štokavštine za *opći jezik* počelo je svjesno izgrađivanje štokavskoga književnoga jezika, ali i njegovo normiranje. Na tim će se temeljima u idućem stoljeću nastaviti razvoj književnoga jezika ujedinjavanjem, funkcionalnim opterećivanjem i širenjem njegove nadregionalnosti. Stoga se početak standardizacije, koja će u hrvatskom slučaju potrajati duže, s pravom mora smjestiti u 17. stoljeće. Temelje joj čine jezikoslovna djela: *Institutiones linguae illyricae* Bartola Kašića (1604) i *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje (1651),³⁰ crkvene knjige: *Nauk krstjanski* Matije Divkovića (1611), *Pištrole i evanđelja* Ivana Bandulavića (1613), *Ritual rimski* (1640) i *Vanđelja i pištule* (1641) Bartola Kašića, s tim da su neke od njih doživjele brojna izdanja, zatim književna djela koja su vrhunci hrvatske književnosti: opus Ivana Gundulića, Ivana Bunića, Juniya Palmotića i dr. Nešto je teže išlo u izboru jedinstvenoga pisma za crkvene potrebe, ali se i to u 17. stoljeću rješavalo u Rimu.

²⁸ O tome opširno piše Kراسić (2004, 2009).

²⁹ Usp. Bašić 1994. Među ostalim o tome detaljno piše i Pandžić (2008). U njega se nalazi i relevantna literatura.

³⁰ Gramatike i rječnici imaju ulogu autoritativnih priručnika (Nebeská 1996: 37) i u hrvatskom su slučaju dio povijesti standardizacije.

Odabrana je štokavština kao temelj nadregionalnoga idioma i prvi je put opisan taj “najopćenitiji” jezik, kako bi Kašić rekao. Njezinom će se književnom stilizacijom služiti i čakavci i kajkavci. Dobili smo Kašićevu gramatiku hrvatskoga jezika, Mikaljinu gramatiku talijanskoga i njegov trojezični *Slovník*, ali i ozbiljne pokušaje usustavljanja slovpisa, u čem su najdalje otišli Đamanjić i Vitezović. Riječ je o trima djelima bitnim za jezičnu i pravopisnu normu. Jezik je to književni, štokavski, kojim pišu i neštokavski pisci, u njem supostoje stariji i noviji jezični elementi te ikavsko i jekavsko dvojstvo. Iduća će se dva stoljeća stečena nadregionalnost i polifunkcionalnost širiti, a uporabna norma ujednačivati do konačne kodifikacije. Unatoč velikomu književnojezičnomu pluralizmu 17. je stoljeće urodilo pokušajem sinteze književnojezične raznolikosti u nadregionalni kulturni idiom u hrvatskim razmjerima (Belostenec, Vitezović), ali i u slavenskim (Križanić). Višejezičnost i višedijalektnost na međutekstualnoj i na unutartekstualnoj razini potvrđuju mnogi pisci pišući na više jezika i miješajući jezične elemente više dijalekata.

Iako je u hrvatskim pokrajinama u povijesti dugo postojala dvojezičnost u javnoj komunikaciji (talijanski i hrvatski, njemački i hrvatski), a u školstvu i administraciji latinski jezik dugo bio službeni, iako je Hrvatska postala samostalna država tek krajem 20. stoljeća, standardizacija je hrvatskoga jezika prolazila slične faze kao i u mnogih drugih jezika. Jedina je razlika što je taj put bio nešto složeniji nego u drugih jezika i što se jezik nije uvijek prepoznavao pod svojim narodnim imenom (Tafra 2003), ali njegovo normiranje i nadregionalnost možemo pratiti bez prekida od samoga početka 17. stoljeća. I da parafraziramo Krasićev naslov: za hrvatski standardni jezik sve je počelo u 17. stoljeću.

